

УДК 336.012

Т. В. Бутенко,

к. е. н., старший викладач,

Одеський регіональний інститут стратегічних досліджень НАДУ

Я. В. Солтик,

викладач кафедри фінансів, Державний інститут управління кадрами, м. Київ

А. О. Кравчук,

асистент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, Одеський державний аграрний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛАСТЕРІВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

T. Butenko,

k. e. n., Senior Lecturer, Odessa Regional Institute for Strategic Studies

J. Solytk,

Lecturer, Department of Finance, National Institute of Personnel Management, Kyiv

A. Kravchuk,

Lecturer of Accounting and Auditing, Odessa State Agrarian University

IMPROVING MECHANISMS OF FINANCIAL SUPPORT OF CLUSTERS OF AGRICULTURAL AREAS

У науковій статті представлено архітектуру моделі фінансового забезпечення у фокусі молочного кластеру, яка ґрунтується на теоретико-методологічних засадах ресурсної концепції, що трансформується під впливом динамічних сучасних економічних теорій, поєднує системний і потоковий підхід до формування та розміщення фінансових ресурсів, модель орієнтовану на ринкову вартість, яка додає ресурсній концепції стратегічного напрямку та дозволяє оцінити перспективи розвитку підприємства в майбутньому періоді, виходячи із поточного стану сформованого портфелю фінансових ресурсів, вартість джерел формування фінансових потоків та майбутніх конкурентних переваг, узгоджує трансформацію фінансових потоків у всіх їх формах (матеріальній, нематеріальній, фінансовій) і враховує фінансові результати діяльності аграрних підприємств, отриманих за попередній період.

In a scientific paper presents the architecture of the modes of financial security in the focus of a dairy cluster, which is based on the theoretical and methodological principles of the resource concept, which is transformed under the influence of the dynamic modern economic theories, combines system and stream approach to the formation and placement of financial resources, model-oriented market value, which adds a resource to the concept of strategic direction and allows to estimate prospects of development of the enterprise in the future period based on the current status of the portfolio of financial resources, the cost of the sources of formation of financial flows and future competitive advantages, coordinates transformation of financial flows in all their forms (tangible and intangible, financial) and takes into account the financial results of agricultural enterprises received for the previous period.

Ключові слова: Концепція кластерного підходу, фінансове забезпечення кластерного розвитку, державна підтримка кластерних ініціатив, аграрне виробництво.

Key words: the concept of the cluster approach, the financial support of cluster development, state support for cluster initiatives agricultural production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концепція кластерного підходу забезпечує розвиток особливої форми мислення в багатьох галузях економіки, що серед інших напрямків, може спрямовувати економічну політику держави на науку і нові технології, на освіту і створення

людського капіталу в країні, на сприяння експорту й іноземним інвестиціям. Орієнтація на кластери в урядових структурах забезпечує також централізований механізм, за допомогою якого можна поліпшити свою інформованість про реальні витрати і переваги, що пов'язані з конкретними

політичними діями, а також підвищити мотивацію урядових організацій щодо більш ефективної економічної політики в аграрній сфері. Безперервна оцінка кластерів дає потужний інструмент для визначення ефективності широкомасштабної економічної аграрної політики, для виявлення недоліків і пошуку якісних практичних рішень. Спільні проблеми для кола різних аграрних кластерів повинні слугувати основою для розробки пріоритетних державних програм стратегії розвитку аграрної сфери.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми кластерного механізму інноваційного розвитку аграрної сфери та його фінансового забезпечення є вкрай актуальними для аграрної економіки, що підтверджується увагою відомих вчених Андрійчука В.Г., Гришовой І.Ю. [1], Хоми І.Б. [2], Лупенка Ю.О., Бечка П.К., Лебедевой В.В., Маліка М.Й., Саблука П.Т., Непочащенко О.О., Нестречук Ю.О., Топіхи В.І., Наумова О.Б., Шабатури Т.С., Крюковой І.О., Бородиной Е. А., Федуловой Л.І та ін.[1—9]. Проте досі кластери, що отримали розвиток в аграрній сфері, потребують оптимізації фінансових ресурсів та налагодження інтеграційних зв'язків.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення елементів та формування фінансового механізму аграрного кластеру молочної спрямованості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження проблеми становлення кластерних ініціатив дозволяє визначити кластер, як систему економічних відносин, що виникають між автономними суб'єктами господарювання на добровільних засадах, базуються на територіальних, технологічних або соціальних зв'язках та спрямовані на досягнення кращого фінансового результату при високому рівні конкуренції.

Головною проблемою становлення кластерних ініціатив в аграрній сфері залишається питання фінансового забезпечення, що потребує розробки дієвого механізму формування внутрішніх та зовнішніх фінансових потоків, які повинні відповідати критеріям оптимальності, синхронізації за обсягами та у часі з метою ефективного функціонування фінансового циклу кластерної структури. Фінансовий механізм функціонування аграрного кластера є відображенням синтезу елементів фінансових систем підприємств, підприємців, установ, організацій, які можуть виступити суб'єктами кластерної системи та потребує подальшого наукового дослідження.

Ключовим напрямом кластерної організації молочної галузі є побудова фінансового механізму та дослідження факторів його розвитку, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності, ефективності та фінансової стабільності галузі в

процесі реалізації її стратегії та збалансування інтересів всіх учасників. Фінансовий механізм аграрного кластеру є сукупністю інструментів, важелів, форм та засобів регулювання та спирається на модель фінансового забезпечення молочно-го кластеру.

У економічній теорії, поняття механізму використовують у переносному значенні — "як внутрішня будова, як система функціонування, як апарат виду діяльності" [6].

В економіці діють такі механізми: господарський, фінансовий, кредитний, валютний, ціновий, ринковий, грошовий, організаційний, координаційний, бюджетний, мотиваційний, страховий тощо. Ще на початку 80-х років у науковій літературі зазначалося, що використання економістами терміна "механізм" безпосередньо пов'язане із системним підходом до аналізу економіки і фінансів [8]. Нині в економічній літературі існують два основних підходи або напрями до розуміння цього поняття. За першим напрямом механізм — це організація, налагодження роботи економіки і фінансів [5, 6].

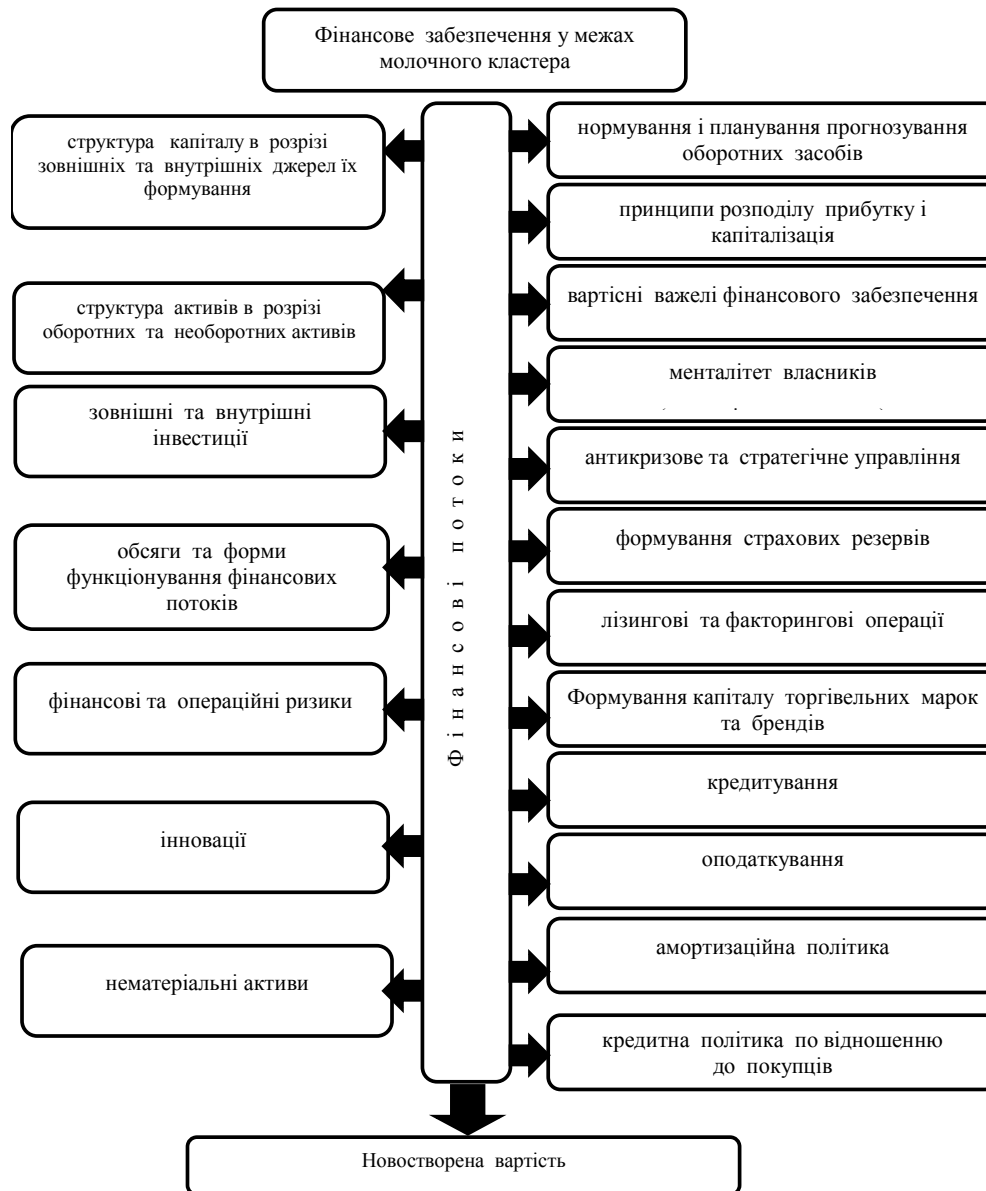
Отже, механізм є важливою складовою виробничого і фінансового менеджменту. Інший, другий підхід — це розуміння механізму як засобу зовнішнього впливу держави і підприємств на економіку та суспільство [9].

Механізм фінансового забезпечення кластерної організації віддзеркалює система його елементів, до якої, на нашу думку, слід віднести такі.

По-перше, це ринковий підхід формування фінансових потоків, пов'язаний з фінансовим ринком, що визначає доступність кредитних ресурсів та вартість окремих видів капіталу, можливість та умови отримання залучених ресурсів з метою розвитку та підвищення рентабельності власного капіталу аграрних підприємств, прискорення руху фінансових потоків тощо. Сутність ринкової характеристики у функціонуванні фінансових потоків під впливом супротивних інтересів, усталених ринкових концепцій та нових моделей, що повинні бути адаптовані до особливостей аграрного сектору та кластерної структури.

По-друге, це державне регулювання діяльності. Формування фінансових потоків аграрного сектору повинне отримувати нормативно-правову державну підтримку. Сьогодні така підтримка включає регламентування мінімальних розмірів статутних фондів підприємств, податкове регулювання, ринку цінних паперів, валютного ринку, але практично втрачена функція держзамовлення і страхування аграрних виробників, за кризових умов не має дотацій та субвенцій, агровиробники не отримують безповоротну фінансову допомогу і навіть ті законодавчі ініціативи не працюють у сучасних умовах.

З метою прискорення руху фінансових потоків у фокусі кластеру є необхідність у створенні ефективних аграрних бірж, логістичних центрів та інших інституцій, що забезпечать доступні

Рис. 1. Модель фінансового забезпечення у фокусі молочного кластера

Джерело: [2].

фінансові ресурси, дозволяють модернізувати основні фонди та нарощувати оборотний капітал сільськогосподарських підприємств. Отже, цей елемент механізму фінансового забезпечення є недосконалим та потребує нагального опрацювання.

Міжнародний досвід демонструє чотири типових варіанта проведення кластерної політики в залежності від ролі держави, вони можливі в українських реаліях:

— каталітична кластерна політика, за якої держава сприяє з'єднанню зацікавлених сторін між собою та надає певну фінансову підтримку щодо реалізації проекту;

— підтримуюча кластерна політика, де функція держави доповнюється спрямуванням та підтримкою інвестицій в інфраструктуру кластера з метою стимулювання його розвитку;

— директивна кластерна політика, коли підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, що спрямовані на трансформацію спеціалізації локального регіону через розвиток кластерів;

— інтервенційна кластерна політика, коли держава разом із своєю директивною функцією бере на себе відповідальність за подальший розвиток кластера через надання трансфертів, субсидування, інших інструментів активного регулювання та формування його спеціалізації в аграрній економіці.

Згідно із положенням дослідження, в 40% із 160 регіональних кластерів, які розвиваються на цей час у світі, місцеві і регіональні органи влади проводять підтримуючу політику. Каталітична політика проводиться національними, регіональними та локальними органами влади по відношенню при-

близно до 20% регіональних кластерів, директивна — до 5% кластерів, інтервенційна — до 2—3% кластерів [10].

Державні ініціативи в кластерній політиці розвитку молокопереробних підприємств повинні бути орієнтовані на підтримку сильних та креативних підприємств та формування стійкого середовища, де менш масштабні підприємства були в змозі підвищувати свою конкурентоспроможність та нарощувати фінансовий потенціал через реалізацію синергетичних ефектів від певної координації, інтеграції частини ресурсів і можливостей, співпраці. Конкурентна сила аграрних кластерів, що потребує оцінки з точки зору стратегічного потенціалу, може характеризуватись темпом зростання випуску продукції, в якому зайняті основні підприємства кластера в порівнянні з темпами зростання економіки в цілому (галузевий ріст); темпом зростання продукції кластера в порівнянні з темпом зростання галузі в цілому (кластерний ріст); питомою вагою продукції галузевого кластера у валовому регіональному продукті та ін.

Аграрний кластер підлягає великому соціальному навантаженню і незалежно від методів ціноутворення на аграрну продукцію, рівень цін на паливо, собівартість виробництва молочної продукції, податкові платежі, ринкову кон'юктуру тощо, необхідно забезпечити економічну доступність продукції для населення, платоспроможність якого знижується з року в рік.

Враховуючи особливості функціонування капіталу в аграрній економіці, вбачається доцільним поєднувати напрями державної підтримки кластерної політики з можливостями фінансової сфери — надання банківських довгострокових кредитів на пільгових умовах та залучати фінансові інститути, регіональні венчурні фонди та інші джерела до кластерних структур.

По-третє, всі суб'єкти кластера повинні розглядатись як система, що генерує фінансові потоки, яким при кластерному підході відведено вирішальну роль. Функціонування фінансових потоків в молочному кластері залежатиме в першу чергу від внутрішніх факторів його організації та відзеркалюється в моделі фінансового забезпечення молочного кластеру (рис. 1).

До об'єктів у моделі слід віднести економічні категорії, які потребують впливу економічних важелів з метою нарощення ринкової вартості: структуру капіталу підприємств в розрізі зовнішніх та внутрішніх джерел їх формування, структуру їх активів в розрізі оборотних та необоротних активів, зовнішні та внутрішні інвестиції, фінансові потоки в розрізі їх обсягів та форм функціонування, фінансові ризики, інновації, нематеріальні активи.

Важелі впливу ґрунтуються на визначених об'єктах та піддають архітектуру моделі фінансового забезпечення трансформаціям під дією осно-

воположних концептуальних підходів щодо формування та використання фінансових ресурсів, які в ринкових умовах відбуваються з високим рівнем динамічності. Тому важелі впливу утворюють конфігурацію фінансових ресурсів, які в процесі руху акумулюються у фінансових потоках та створюють компетенції та динамічні здатності підприємств, які в свою чергу продукують нову вартість.

До економічних важелів, на наш погляд, варто віднести методологічні та фінансові інструменти внутрішнього та зовнішнього впливу: нормування і планування оборотних засобів, визначення потреби в окремих елементах та загальному обсязі оборотних засобів, принципи нарощення капіталізації та вартісні важелі фінансового забезпечення, прогнозування, менталітет власників переробних підприємств щодо політики управління фінансовими ресурсами, антикризове та стратегічне управління, формування страхових резервів фінансових ресурсів, лізингові та факторингові операції, інноваційні технології, формування капіталу торгівельних марок та брендів, кредитну політику по відношенню до покупців, мінімізація портфелю ризиків, амортизаційну політику, кредитування, оподаткування. При чому, в кризових умовах акцент варто робити на внутрішні важелі, оскільки саме вони є дієвим незалежним фактором самофінансування та управління стратегічними ресурсами, в той час як державне регулювання та інші зовнішні важелі можуть виявитись неефективними.

Фінансова архітектура кластера базується на сформованих портфелях фінансових ресурсів, серед яких нематеріальні ресурси, компетенції та динамічні здатності набувають високого стратегічного статусу з точки зору підтримки конкурентоспроможності та стратегічного розвитку молокопереробних підприємств, але реалізують свої характеристики лише за умови створення ресурсної асиметрії у фокусі кластера.

Таким чином, архітектура моделі фінансового забезпечення у фокусі молочного кластера ґрунтується на теоретико-методологічних засадах ресурсної концепції, що трансформується під впливом динамічних сучасних економічних теорій, поєднує системний і потоковий підхід до формування та розміщення фінансових ресурсів, модель орієнтовану на ринкову вартість, яка додає ресурсній концепції стратегічного напрямку та дозволяє оцінити перспективи розвитку підприємства в майбутньому періоді, виходячи із поточного стану сформованого портфелю фінансових ресурсів, вартість джерел формування фінансових потоків та майбутніх конкурентних переваг, узгоджує трансформацію фінансових потоків у всіх їх формах (матеріальній, нематеріальній, фінансовій) і враховує фінансові результати діяльності аграрних підприємств, отриманих за попередній період.

Розроблена архітектура моделі фінансового забезпечення розв'язує проблему оптимізації формування портфелів фінансових ресурсів молокопереробних підприємств, розв'язують проблеми управління фінансовим потенціалом розвитку підприємства як ресурсної складової, і управління вартістю підприємства як результатом його діяльності.

У результаті досліджень [3, 4], автори дійшли висновку щодо деформації розміщення фінансових потоків в оборотних активах між сферами виробництва і обігу, що призводить до дисбалансу операційного та фінансового циклу на переробних підприємствах, отримання додаткової вартості в нематеріальній сфері, що не підкріплена матеріальними ресурсами та фінансовими ресурсами, що в свою чергу продукує фінансову небезпеку в аграрній сфері.

Таким чином, механізм фінансового забезпечення молочного кластера повинен забезпечувати оптимізацію знаходження фінансових ресурсів на всіх стадіях кругообороту вартості капіталу, їх оптимальне розміщення між сферою виробництва та сферою обігу, ефективність руху внутрішніх фінансових потоків у межах кластерної групи, нейтралізацію ризиків господарської діяльності та отримання синергетичного економічного ефекту від використання портфелю ресурсів в поєднанні з компетенціями, масштабом діяльності та динамічними здатностями угруповання.

У моделі фінансового забезпечення молочного кластера необхідно врахувати життєвий цикл підприємств, що входять до кластера, оскільки на різних стадіях життєвого циклу формуються різні обсяги та види фінансових потоків, що грає важливу роль при прогнозуванні фінансового потенціалу кластера. Але новостворені підприємства в межах кластерної структури отримують доступ до фінансових джерел за відносно нижчою вартістю, що дає змогу підвищити фінансову рентабельність власного капіталу створеного бізнесу за рахунок залучених джерел на умовах субсидування, перерозподілу фінансових потоків у межах кластера, проведення факторингових операцій, пролонгування відповідних договірних умов, отримання цільового фінансування тощо.

Модель фінансового забезпечення молочного кластера сприятиме скороченню терміну операційного циклу та, відповідно, збільшенню оборотів фінансових потоків, які інвестовано в оборотні активи, що позитивно впливатиме на інтенсивність руху фінансових потоків, ефективності їх розміщення та зниженню потреби в фінансових ресурсах тобто нарощенню фінансового потенціалу збалансованого розвитку молокопереробних підприємств. Модель фінансового забезпечення молочного кластера повинна розглядатися як механізм мінімізації сезонних хвиль фінансових потоків, які негативно впливають на

фінансове забезпечення молокопереробних підприємств та підприємств-супутників. За джерелом свого походження фактор сезонності умов виробництва молочної продукції та особливості сезонності попиту відносять до зовнішніх, проте технологічні інновації дозволяють безпосередньо впливати на інтенсивність цього явища та, відповідно, регулювати рух фінансових потоків протягом року, визначаючи їх ліквідність та організацію від'ємної хвилі співвідношення різних за напрямом руху фінансових потоків у розрізі окремих інтервалів.

Фінансове забезпечення молочного кластера характеризується схильністю до ризику комерційних операцій та спирається на принципи розподілу ризиків між контрагентами та фінансової безпеки. Кластерна структура є менш вразливою щодо фінансових ризиків, оскільки така організація дозволяє модифікувати загальну структуру фінансових ресурсів у межах кластера. В разі порушення фінансової рівноваги одного з об'єднаних у кластер підприємств, воно має більш можливостей і фінансових інструментів для нейтралізації кризових явищ, при чому сформовані страхові фінансові резерви, у відмінності від фондів окремих переробних підприємств, не впливають на здатність фінансових потоків генерувати додаткову вартість, тобто кластерну форму організації можна назвати одним з методів ефективного використання тимчасово вільних грошових активів поєднаних підприємств.

Модель фінансового забезпечення молочного кластера нейтралізує негативний фінансовий потік переробного підприємства при високій потребі у невідкладних інноваційно-інвестиційних проектах. Оскільки фінансовий потік у разі здійснення інвестицій класифікується як від'ємний та потребує балансування надходженням фінансових джерел, цей фактор впливає не лише на обсяги фінансових потоків, а й на характер їх розміщення у часі. Якщо фінансові потоки розглядаються у межах кластерної структури, потоковий підхід втрачає ще одну концептуальну незбіжність, в цьому випадку вони не вважаються від'ємними, адже джерелами їх формування є внутрішні фінансові ресурси стосовно кластера.

Модель фінансового забезпечення молочного кластера формується під впливом амортизаційної політики підприємства як частина його фінансової політики. Періоди амортизації нематеріальних активів та методи амортизації основних засобів обумовлюють різний рівень інтенсивності амортизаційних ресурсів, які не уречевлюються в грошовій формі, але істотно впливають на надходження фінансових потоків від реалізації продукції.

ВИСНОВКИ

У моделі аграрної кластерної організації усунені незбіжності, що виникали при адаптації нових підходів до управління фінансовими ресурса-

ми в сільському господарстві, найбільш повно враховані форми конкуренції, що змінюються і головні джерела конкурентних переваг. Кластерний метод дозволяє реалізувати найбільш важливі взаємозв'язки у фінансовому забезпеченні, компетенціях, технологіях, навичках, інформації, маркетингу і споживчих запитах, які характерні для цілого комплексу підприємств і галузей. Ці взаємозв'язки впливають визначальним чином на спрямованість і темпи капіталізації аграрного бізнесу, а також на конкурентоздатність сільськогосподарської продукції, не випадково в багатьох країнах кластерний аналіз став активно використовуватися при формуванні і здійсненні національної аграрної політики. Кластерний підхід дозволяє підвищити ефективність взаємодії приватного сектору, аграрної сфери, держави, торгових асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі.

Література:

1. Закон України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <www.liga-zakon.ua>

2. Гришова І.Ю. Становлення кластерних ініціатив фінансового розвитку переробних підприємств / І.Ю. Гришова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. — Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. — Вип. 2. Економічні науки. — С. 131—139.

3. Хома І.Б. Забезпечення системного контролю економічної захищеності підприємств в умовах ринку: монографія / І.Б. Хома. — Розділ 2.4. — С. 84—98 // *Инновационный подход к развитию предприятий, отраслей, комплексов / За матер. Межд. научн. симпозиума "Достижения современной науки". — В 2 книгах. К.1. / Под общ. ред. С.В. Куприенко; (международная наукометрическая база РИНЦ SCIENCE INDEX). — Одесса: Куприенко С.В., 2012. — 145 с.*

4. Гришова І.Ю. Аналітичне забезпечення управління структурою оборотних активів молокопереробляючих підприємств / І.Ю. Гришова, М.Ю. Щербата // Вектор науки ТГУ. Серія: Економіка і управління. — Тольятти. Росія. — 2013. № 2 — С. 23—26.

5. Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І.Ю. Гришова, В.А. Замлинський, В.В. Кужель // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. — 2013. — № 2. — С. 201—206. — Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>

6. Крюкова І.О. Теоретичні основи формування фінансової архітектури інноваційного розвитку молокопереробних підприємств. — Науковий вісник БДФЕУ. Економічні науки. Вип. 2. — Чернівці, 2012. — С. 32—40.

7. Крюкова І.О. Фінансова архітектура інноваційного розвитку молокопереробних підприємств / І.О. Крюкова // Облік і фінанси. — 2013. — № 2. — С. 87—93.

8. Бородина Е. А. Кластерный механизм роста конкурентоспособности экономических систем [Електронний ресурс]. — Режим доступу з: http://www.riep.ru/works/almanach/0007/almanach0007_139-157.pdf

9. Regional Clusters in Europe. 2002. European Communities. Observatory of European SMEs.

10. Федулова Л.І. Технологічний розвиток економіки України. — К.: Ін-т екон. Та прогнозув. НАНУ, 2006. — 627 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On State Regulation of Activity in the Sphere of Transfer of Technologies", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-16> (Accessed 4 Nov 2011).

2. Hryshova, I.Yu. (2011), "The formation of cluster initiatives financial development of processing companies", *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu KNTEU*, vol. 2, pp. 131—139.

3. Khoma, I.B. (2012), "Ensuring system monitoring of economic security companies in the market conditions", *Mater. mezhd. nauchn. sympozyuma "Dostyzyheniya sovremennoj nauky"* [Materials of the international scientific symposium "Advances in modern science"], Odessa, Ukraine.

4. Hryshova, Y.Yu. (2013), "Analytical support for controlling the structure of current assets dairy companies", *Vektor nauky THU. Seryia: Ekonomyka y upravlyenye*, vol. 2, pp. 23—26.

5. Hryshova, I.Yu. Zamlyns'kyj, V.A. and Kuzhel, V.V. (2013), "Government support for regional innovation development programs", *Ekonomika: realii chasu. Naukovyj zhurnal* [Online], vol. 2, pp. 201—206, available at: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html> (Accessed 4 Nov 2013).

6. Kriukova, I.O. (2012), "Theoretical foundations of formation financial architecture of innovative development of milk processing enterprises", *Naukovyj visnyk BDFEU. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 32—40.

7. Kriukova, I.O. (2013), "Financial architecture of innovative development of milk processing enterprises", *Oblik i finansy*, vol. 2, pp. 87—93.

8. Borodyna, E.A. (2013), *Klasternyj mekhanyzm rosta konkurentosposobnosti ekonomicheskikh system*. [Cluster mechanism of increasing the competitiveness of economic systems], available at: http://www.riep.ru/works/almanach/0007/almanach0007_139-157.pdf (Accessed 4 Nov 2013).

9. Regional Clusters in Europe (2002), European Communities. Observatory of European SMEs, Luxembourg.

10. Fedulova, L.I. (2006), *Tekhnolohichnyj rozvytok ekonomiky Ukrainy* [The technological development of economy of Ukraine], In-t ekon. Ta prognosuv. NANU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2013 р.